

ÖDEMİŞ ULU CAMİ

Ertan DAŞ*

Özet

Yapı, İzmir'in yaklaşık 113 kilometre güneydoğusunda yer alan Ödemiş ilçesinde, çarşı içindedir. Kareye yakın dikdörtgen bir alan üzerine oturan yapı ahşap desteklerin taşıdığı ahşap tavanlı bir harim ve önünde, kuzeyde ve batıda toplam 11 ahşap destek tarafından taşınan bir son cemaat yerinden oluşmaktadır. Duvarları içte ve dışta sıvalı olduğu için inşa malzemesi anlaşılamamaktadır. Kuzey cephe önünde, yapıyı üç yönden çevreleyen avlu duvarı yakın zamanda inşa edilmiştir. Harimin güney duvarı üzerinde yer alan, yarım daire şekilli mihrap nişinin iki yanına, yarısı duvara gömülü birer sütunce yerleştirilmiştir. Üzerleri diğer destekler gibi boyalı olan sütuncelerin başlıkları da kenger yapraklarından oluşmaktadır. Ana niş kemeri üzerinde kalemişi olarak işlenmiş bitkisel süslemeli bir pano, tepeliğin merkezinde ayna perspektifiyle yazılmış bir besmele panosu ve bunu çevreleyen yine kenger yapraklarının işlendiği kalemişi bitkisel bir tepelik yer almaktadır.

İnşa kitabesi bulunmayan yapının girişi üzerinde yer alan onarım kitabesi 1856 tarihlidir. Çeşitli yayınlarda yapının, 1665 yılında, Tire'li *Kabasakal oğlu Mehmed Ağa* tarafından küçük bir mescid olarak inşa edildiği, halk tarafından "Bani Camii" adıyla anıldığı, 1856'da onarıldığı belirtilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ödemiş, Ulu Cami, İzmir, Bıçakçızade.*

ÖDEMİŞ GRAND MOSQUE

Abstract

The structure is situated in the bazaar of Odemis, 113 km southeast of Izmir Built on a foundation of rectangle, very close to a square, it consists of a prayer hall (harim) with a wooden roof supported by wooden structures preceded by nartex supported by 11 wooden columns on northern and western sides. Since the walls are plastered on both the exterior and interior, the construction material is not understood. The courtyard wall surrounding the structure on three sides was built recently on the northern side. On the southern wall of the prayer hall, on both sides of the semi circle shaped prayer niche (mihrap), two columns-pilaster shaped - semi buried are added as decoration. These pilasters surfaces are painted the same as other wooden structures and they have capitals decorated with thistle (kenger) leaves. On the arch of central niche, there is a panel with stenciled floral motif. Above the arch at the center, in another panel there is symmetrical double alternating Arabic calligraphy of "besmele" - by the name of god, this inscription is, also, surrounded by thistle leaves stenciled reliefs.

* Yard.Doç.Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, İzmir.
E-mail: ertan.das@ege.edu.tr

The structure which does not have built inscription has a panel on the top of the entrance indicating a construction in 1665 by *Mehmet Aga- son of Kabasakal from Tire*, as small mosque -*maşjid*-, and mentioning that it was known as “*Banii Mosque*” and that it was restored in 1856.

Keywords: *Ödemiş, Grand Mosque, İzmir, Bıçakçızade.*

İzmir’in güneydoğusunda yer alan Ödemiş, İzmir’e 113 kilometre uzaklıkta, Küçük Menderes Nehri’nin verimli havzasında yer alan bir ilçedir.

Ödemiş Ovası’na Geç Kalkolitik Dönem’de başlayan yerleşimin, özellikle Erken Tunç Çağı’nda (MÖ III. bin) yoğun biçimde sürdüğü, Lydialılar döneminde de (MÖ II. bin) yaygın yerleşimin var olduğu bilinmektedir.¹ Menderes Nehri’nin suladığı bu geniş ovada, söz konusu dönemlerden kalma irili ufaklı höyükler dikkati çekmektedir. MÖ 546’da Persler tarafından ele geçirilmiş, MÖ 133’de Roma egemenliği başlamış, MS 395’ten sonra Bizans İmparatorluğu’na bağlanmış; Malazgirt Savaşı’ndan sonra (1071) Türkmen akıncıları zaman zaman bölgeyi ele geçirmiş ancak Bizans direnişi karşısında bu akınlar kalıcı sonuçlar doğurmamıştır. Ege Bölgesi üzerindeki Türk akınları artarak sürmüştür, 1278 yılından sonra, Aşağı Menderes Ovası, Priene’ye kadar Türklerin eline geçmiştir; Aydınoglu Mehmet Bey, 1304’de Türkmenlerden oluşan savaşçıları ile Küçük Menderes Havzası’na ilerlemiş ve bölge kalıcı olarak Türk egemenliğine girmiştir. 1333’te bölgeyi ziyaret eden İbn Battûta Aydın-oğlu Mehmet Bey’in Bozdağ’daki yaylağı, Birgi’deki sarayı, saray yaşamı ve Birgi Medresesi’ni anlatmıştır.² Bölgenin Osmanlı egemenliğine geçişi 1390’da Aydınogulları Beyliği’ne son veren Yıldırım Bayezid döneminde olmuş; 1402’de, Ankara Savaşı’ndan sonra yeniden Aydınogulları hakimiyeti başlamış, 1426’da II. Murad tarafından kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Fatih Sultan Mehmed dönemine ait belgelerde “*Otamış*” olarak anılan kent “*Birgi*”ye bağlı bir köy durumundadır. 16. yüzyıl belgelerinde ilk kez “*Ödemiş*” adı kullanılmaya başlamış ve Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nde de aynı adla kısaca tanıtılmıştır. 19. yüzyıla kadar bir köy görünümünde olan Ödemiş, II. Mahmud döneminden itibaren Birgi, Kiraz, Beydağ gibi civar yerleşimlerin bağlandığı bir kasabaya dönüşmüştür. Kentten günümüze ulaşan camilerin çoğu da muhtemelen bu dönemde inşa edilmiş ya da onarım geçirmiştir.

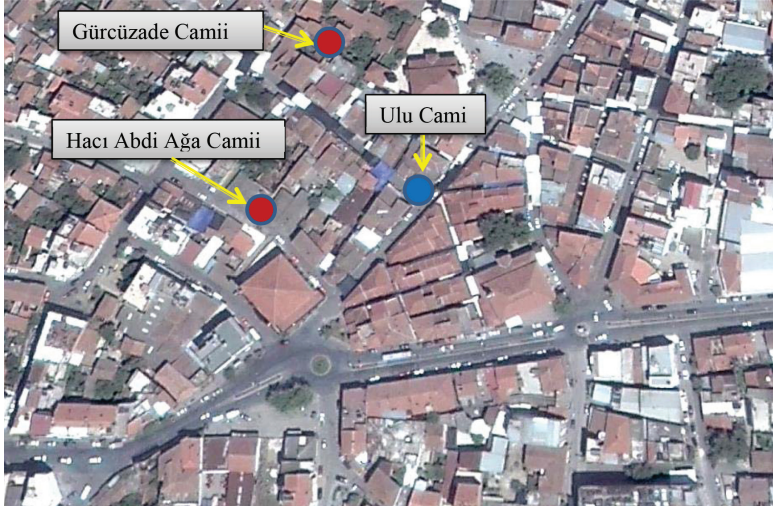
Çok sayıda ürünün yetiştiği bu verimli arazi, 1919’daki kısa süreli Yunan işgaline kadar Osmanlı’nın Batı’ya ihraç ettiği önemli ürünlerin yetiştirildiği ve pazarlandığı bölgelerden biridir.

1 Ödemiş ve çevresinin tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Yavuz, 1998; Kiel, 2001, 1-54; Dural, 2004; Yavuz, 2005; Armağan, 2011, Tül, 2014.

2 İbn Battûta’nın seyahati ile ilgili bilgi için bk. İbn Battûta [2004], 418.

Bölgenin bu köklü tarihi geçmişiyle ilgili, Ödemiş'in mahallesi durumundaki Aydınoğulları Beyliği'ne başkentlik yapmış olan Birgi ve beyliğin ikinci başkenti olan Tire'yle kıyaslandığında ne yazık ki Ödemiş'ten günümüze çok fazla eser ulaşamamıştır. Osmanlılar zamanında inşa edilmiş kamu binalarının büyük bir kısmı, 18. yüzyılın başlarından itibaren kentin büyüdüğü ve müslüman nüfusun arttığı bu yıllardan sonra inşa edilmiştir. Bölge araştırmacıları, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Küçük Menderes Havzası'nda kültür merkezi olma özelliğini Ödemiş'in yüklediğini söylemektedir.³

Fatih (Mithatpaşa) Caddesi ile Üniversite Caddesi'nin kesiştiği köşede, çarşı içinde yer alan Ulu Cami, Büyük Cami adıyla da anılmaktadır. Yaklaşık 50 metre güneybatısında 1908 tarihli Hacı Abdi Ağa Camii ve 100 metre kuzaybatısında 1811 tarihli Gürcüzade Camii bulunmaktadır. (Fot. 1)

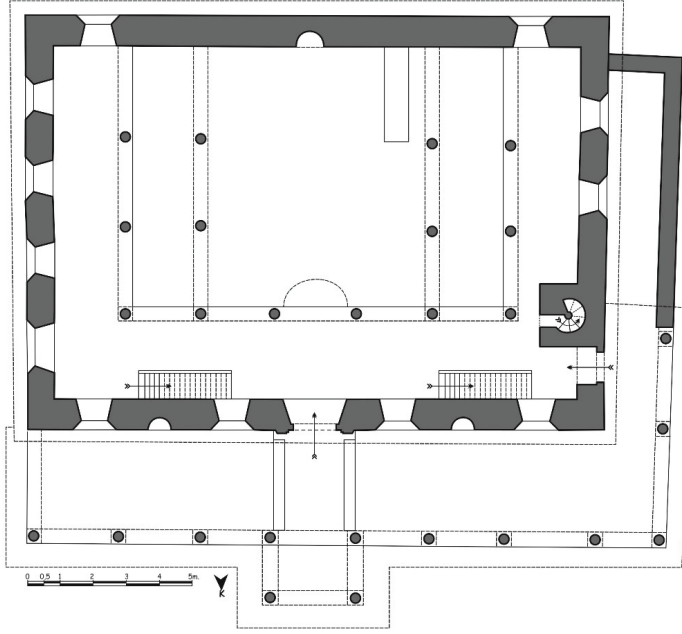

Fot. 1 - Ulu Cami ve çevresinin havadan görünüşü. (Google Earth'dan işlenerek)

Kareye yakın dikdörtgen bir alan üzerine oturan yapı, ahşap desteklerin taşıdığı ahşap tavanlı bir harim ve önünde, kuzeyde ve batıda toplam 11 ahşap destek tarafından taşınan bir son cemaat yerinden oluşmaktadır. (Şek. 1) Duvarları içte ve dışta sıvalı olduğu için inşa malzemesi anlaşılamamaktadır.

Doğu cephe Üniversite Caddesi'ne bakmaktadır. Cephe, altta dört ve bunların üzerlerine gelecek şekilde orta sırada dört pencere ve güneyden itibaren ikinci pencerenin üst kesimine yerleştirilmiş dikdörtgen şekilli tek pencere ile kısmen üç katlı bir cephe

3 Yavuz, 1998, 149.

Şek. 1 - Ödemiş Ulu Cami, plan.

düzenlemesine sahiptir. (Fot. 2, 3) Üst sıradaki dikdörtgen pencere açıklığının alçıdan bir dışlığı vardır. Kuzey uçtaki hariç, dikdörtgen şekilli birer çökertme içine yerleştirilen diğer açıklıkların tümü yuvarlak kemerlidir ve dökme demir parmaklıklarla kapatılmıştır. Pencereilerin üst kesimine yerleştirilen yuvarlak kemerli alınlıkların üzeri, cepheyi boydan boya kateden iç ve dış bükey kavisli bir silmeyle belirlenmiştir. Bu silmenin üzerinden başlayan orta sıra pencereleri, alt pencerelerle aynı düşey doğrultudadır ve yuvarlak kemerli basit birer açıklık şeklindedir. İç bükey kavisli saçağın hemen altında yer alan ikinci bir silme, saçak altında, cephe boyunca uzanmaktadır. Gerek alt sıra pencerelerle orta sıra pencereleri birbirinden ayıran kemerli silme ve gerekse saçak altı silmesinin, yer yer bozulmuş olmakla beraber, yapıyı dört yönden çevrelediği anlaşılmaktadır. Saçak üzerindeki sıvanın yer yer dökülmesi sonucu, sıva altında kalemışı süsleme izleri ortaya çıkmıştır. (Fot. 4)

Cephenin kuzey kesimindeki pencere diğerlerine göre daha geniştir ve genel özellikleri açısından diğerlerinden farklıdır. Üzerinde bir kitabe bulunan mermer kemere ve sövelere sahip bu açıklık ilk bakışta, batı cephedeki giriş açıklığıyla çağdaş bir girişe ait olduğu izlenimi uyandırmaktadır.⁴ (Fot. 5, 6)

4 Yapının kuzey cephesi önünde bulunan ahşap örtülü son cemaat yeri revakı bugün batı cephe üzerinde yer alan giriş açıklığını da içine alacak şekildedir. Batı girişinin mimari özellikleri

Fot. 2 - Ödemiş Ulu Cami, kuzeydoğudan görüntüsü.

Fot. 3 - Ödemiş Ulu Cami, doğu cephesi.

Fot. 4 - Ödemiş Ulu Cami, saçakta yer alan kalemişi kalıntıları.

Fot. 5, 6 - Ödemiş Ulu Cami, doğu cephedeki açıklık ve kitabeden ayrıntı.

Fot. 7 - Ödemiş Ulu Cami, kuşevi.

Cephenin güney kesiminde, saçak altında, köşk biçiminde bir kuşevi yer almaktadır. (Fot. 7) Bazı araştırmacılar söz konusu kuşevinin ilk yapıdan kaldığını belirtmekle beraber bunu doğrulayacak herhangi bir iz ya da bilgi mevcut değildir.⁵ Dokuz küçük konsol üzerine oturan, iki katlı bir cephe düzenlemesine sahip kuşevi taştan yapılmış ve üzeri sonradan boyanmıştır.⁶ Her katta sekizerden toplam on altı yuvarlak kemerli pencere açıklığı kuş yuvası olarak tasarlanmıştır. Zeminde, iki kat arasında ve saçakta yer alan iç ve dış bükey kavisli silmelerden oluşan şerit kare şekilli sarkıtlarla hareketlendirilmiştir.

Güney cephe Fatih (Mithatpaşa) Caddesi'ne bakmaktadır. Cephenin doğu ve batı uçlarında, doğu cephedeki pencerelerle aynı özelliklerde altta bir, üstte bir pencere; iki uçtaki pencereleri ortalayacak şekilde saçak altında dört pencere yer almaktadır (Fot.8). Alçıdan birer dışlığa sahip olan saçak altı pencerelerinden ortadaki iki pencere, birer kare

açısından yakın benzeri olan doğu cephenin kuzey ucundaki pencerenin vaktiyle bir giriş olduğu muhakkaktır. Batı girişine doğru uzatılmış olan son cemaat yerinin, özgünde doğu girişinin bulunduğu alanı da örtecek şekilde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Sonraki bir dönemde (1851), doğu girişi ve son cemaat yeri uzantısı, bu cephe boyunca yapılan sokak çalışmaları sırasında kaldırılmıştır. "U" biçimli son cemaat yeri uygulamasının doğu kolu olduğunu düşündüğümüz bu kesimin, buradaki sokak nedeniyle özgün haline dönüştürülmesi mümkün görünmemektedir.

5 Kamer, 3514.

6 Bu kuşevi ve Batı Anadolu Bölgesi'nde benzer kuşevleri ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Barışta, 2009.

çökertme içine yerleştirilmiş daire şekilli, iki yanda yer alanlar ise damla motifi şekillidir. (Fot. 7) Cephedeki diğer pencereler demir parmaklıdır. Alt sıra pencerelerinin üzerinde yer alan silme kısmen tahrip olmuş, yalnızca pencere çevresindeki kısım günümüze ulaşabilmiştir. Cephe duvarının doğu ve batı köşeleri, alt sıra pencerelerinin üzerinde yer alan silmenin yaklaşık 30 cm yukarısından başlayıp saçakaltı silmesinin yaklaşık 30 cm altına kadar devam edecek şekilde pahlanmış ve pah içine birer gömme sütunce yerleştirilmiştir.

Dar bir sokağa açılan batı cephenin önü, sonradan inşa edilen dükkanlarla kısmen kapatılmıştır. (Fot. 8) Cephe, küçük farklılıklar dışında, genel olarak doğu cephesiyle benzer özelliklere sahiptir. Cephenin kuzey ucunda yer alan giriş açıklığının bitişiğine, harim içinden yükselen minare kaidesi nedeniyle pencere açılmamıştır. Doğü cephe ile batı cephe arasında, ilk bakışta göze çarpan en büyük farklılık, kuzey cephe boyunca uzanan son cemaat yerinin batı cephede de kısmen devam ediyor oluşudur. Son cemaat yeri, batı cephe önüne eklenen bir sütunla, bu cephedeki giriş açıklığının önünü koruma altına alacak şekilde uzatılmıştır. (Fot. 9) Bugün doğü cephede görülmeyen bu özellik, muhtemelen, buradaki sokak çalışmaları sırasında kaldırılmıştır. Son cemaat yeri uzantısının kaldırılması, aynı zamanda doğü cephenin bu kısmında yer alan harim girişinin de örülerek bir pencereye dönüştürüldüğü onarımın ürünü olmalıdır. Giriş açıklığının mermer kemeri ve söveleri, doğü girişiyle aynıdır.

Batı cephenin güney köşesinde, saçak altında mermer bir kitabe yer almaktadır. İki satırdan oluşan kitabenin üst satırında “Maaşallah”, alt satırında besmeleye yer verilmiştir. (Fot. 10) Kitabe levhasında, yazıların çevresi, kıvrım dallardan oluşan bitkisel bir motifle doldurulmuştur. Kitabenin konumu, başka bir yerden alınarak onarımlar sırasında buraya yerleştirildiği izlenimi uyandırmaktadır.

Kuzey cephe, sonradan oluşturulduğu anlaşılan küçük, dikdörtgen bir avluya açılmaktadır. Son cemaat yerinin orta kemerinin önünde, mihrap-giriş ekseninde, kuzeyden iki devşirme taş sütun, güneyden ise son cemaat yeri sütunları üzerine oturan, dışa taşkın, ahşap tavanlı bir bölüm yer almaktadır. Sütunların yüksek çokgen altlıkları ve basit başlıkları da taştandır. Ahşap tavan, çakma çıtalarla oluşturulmuş iç içe baklava dilimi desenleri oluşturacak şekilde dizayn edilmiştir. (Fot. 11)

Son cemaat yeri, dışa taşıntılı bölümün doğusunda üç, batısında dört yuvarlak kemer gözüyle avluya açılmaktadır. Üzerleri sıvalı dokuz ahşap destek tarafından taşınan ahşap tavan, ortadaki bölüm hariç ahşap çıtaların farklı şekillerde yerleştirilmesiyle oluşturulmuş balık sırtı deseniyle süslenmiştir. (Fot. 12, 13, 14) Girişin önündeki orta bölüm ise, önündeki dışa taşıntılı bölümün örtüsüyle aynı özellikte baklava desenleriyle doldurulmuştur. Son cemaat yerinin kuzey uçta yer alan kemer gözü demir doğrama bir camekanla kısmen kapatılmıştır.

Kuzey duvarının ortasında harim girişi, girişin iki yanında alt sırada, ikişerden toplam dört pencere ve iki pencere arasında çeyrek küre kavsaralı birer mihrap nişi; üst

Fot. 8 - Ödemiş Ulu Cami, batı cephenin güney ucundaki dükkanlar.

Fot. 9 - Ödemiş Ulu Cami, batı cephenin kuzey ucundaki son cemaat yeri uzantısı.

Fot. 10 - Ödemiş Ulu Cami, batı cephenin güneydoğu köşesindeki kitabe.

Fot. 11 - Ödemiş Ulu Cami, kuzey cephede dışa taşkın bölüm.

sırada ise alt pencereler ve mihrap nişleriyle aynı düşey doğrultuda üçerden altı pencere açıklığı vardır. Alt ve üst sıra pencerelerin düzeni ile pencereler arasındaki silme diğer cephelerdekilerle aynı özelliklere sahiptir. Giriş açıklığının üzerinde, müezzinin, son cemaat yerinde namaz kılan halka, imamın tekbirlerini tekrar etmek üzere kullandığı balkonumsu çıkıntı yer almaktadır. Ahşaptan olan bu mükebbire dıştan sıvalıdır. İçte, mükebbire duvarlarının tamamı Arap harfleriyle yazılmış Ahmed, Mehmed, Halil, Hasan, Ali gibi çeşitli isimler, matematiksel işlemlerin yapıldığı rakamlar ve çeşitli tarihlerle doldurulmuştur. (Fot. 15) Bu yazılar muhtemelen, mükebbirede görev yapan müezzinin ya da namaz saatleri dışında buraya çıkan diğer şahısların isimleri, çeşitli hesaplamaları ve doğum tarihi, günün tarihi gibi kazımalardan ibarettir.⁷

Giriş açıklığı cepheyi ortalamaktadır. Hafif dışa taşkın olarak inşa edilen taçkapı tamamen mermerdendir. Dıştan içe doğru daralan, basit silmelerle oluşturulmuş taçkapı yan kanatları, yaklaşık 30 cm yüksekliğinde birer kaide üzerinde yükselmektedir. Kaidenin dış kenarı üzerine, her iki yanda kabartma olarak baklava dilimi şekilli birer geometrik motif işlenmiş, içine de beş kollu taç yapraklı birer çiçek yerleştirilmiştir. Bu çiçeğin bir benzeri, taçkapı ana niş kemerinin üzeni noktalarının dış yüzlerine de işlenmiştir. (Fot. 16)

⁷ Tespit edebildiğim en eski tarih 1288/1871-72'dir ve soldan itibaren dördüncü ahşap parça üzerindedir. Neyle ilgili olduğu belirtilmemiş bir matematik (çıkarma) işlemi (856-745 111) soldan sekizinci ahşap parça üzerine kazanmıştır.

Fot. 12 - Ödemiş Ulu Cami, dışa taşkın bölümün devşirme sütunlarından batıdaki.

Fot. 14 - Ödemiş Ulu Cami, son cemaat yeri.

Fot. 13 - Ödemiş Ulu Cami, son cemaat yeri önünde dışa taşkın bölümün tavanı.

Giriş açıklığını kapatan çift kanatlı demir kapının, her bir kanadının dış yüzeyi beşer panoya ayrılmış, üst panolar boş bırakılarak diğer dörder pano demir çubukların aplike edilmesiyle oluşturulan bitkisel ve geometrik süslemelerle doldurulmuştur. Kilit tertibatının bulunduğu kanat ile diğer kanat üzerindeki süslemeler simetrik olarak tasarlanmış ve “S” kıvrımlarıyla çerçevelenen panoların içi hilal, yıldız ve servilerle kompozite edilmiştir. (Fot. 16)

Fot. 15 - Ödemiş Ulu Cami, mükebbirenin içten görünüşü.

Harim, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir alan üzerine oturmaktadır. (Fot. 17, 18). Kadınlar mahfiline, iki yanda yer alan merdivenler aracılığıyla ulaşılmaktadır. Mahfil, güney duvarı hariç, doğu, batı ve kuzey duvarlarının önünde “U” biçiminde harimi dolanmaktadır. Etrafi ahşap parmaklıklarla çevrili olan mahfilin ortasında, mihrap ekseninde yer alan çıkıntısının altı çitalarla oluşturulan ışınal bir desenle doldurulmuştur. Kadınlar mahfili, mahfili taşıyan destekler, örtü ve örtüyü taşıyan destekler ahşaptır. Bütün desteklerin üzeri sonradan sıvanmış ve mermer taklidi boyanmıştır. Birer yuvarlak kemerle birbirine bağlanan desteklerden mihrap önündeki dördü diğerlerinden farklı olarak, çokgen birer kaide üzerinde yükselmektedir ve kenger yaprağı şeklinde tasarlanmış birer ahşap başlığa sahiptir. (Fot. 19, 20) Harimde, bu dört destek de dahil, mahfili taşıyan on destek ve bunların üzerine gelecek şekilde yerleştirilmiş, ahşap tavanı taşıyan on destek olmak üzere toplam 24 ahşap destek yer almaktadır. Mihrap önündeki dört destek dışındakilerin altlıkları yoktur ve dış bükey kavisli dairesel birer başlığın üzerine oturan kare şakilli yastıklar aracılığıyla kemerlere bağlanmaktadır.

Harimin tamamen sıvalı olan iç duvarları, mihrap nişi ve niş alınlığı dışında süslemeye sahip değildir. Harimin ahşap tavanı, mihrap önünde uzanan bölüm dışında,

son cemaat yeri tavanında olduğu gibi çitalarla oluşturulan balık sırtı deseniyle süslenmiştir. Dört yandan balık sırtı desenleriyle çevrelenen mihrap önü bölümünün hafif içerlek orta kısmında oluşan dikdörtgen alan, iki yandan baklava dilimi şekilli süslemelerle daraltılarak kareye dönüştürülmüş ve bu alanın içine çok kollu bir yıldız göbek yerleştirilmiştir. Göbeği oluşturan çitalar kırmızıya boyanarak bir renk almaşası elde edilmiştir. (Fot. 20)

Fot. 16 - Ödemiş Ulu Cami, giriş açıklığını örten dökme demir kapı.

Yapının batı girişinden harime girildiğinde, sağda, kare bir kaide üzerinde, köşeler pahlanarak çokgene dönüştürülmüş minare kürsüsü yer almaktadır. Kürsü üzerinde yükselen silindirik gövde, kadınlar mahfilini katederek uzanmaktadır. Minarenin harim içinde kalan bölümü yakın tarihte sıvanmıştır. Şerefe ve külah kısımlarının da onarım gördüğü izlenebilmektedir. Harime açılan minare girişini örten ahşap kapı yakın tarihlidir ve bir özelliği yoktur.

Yarım daire şekilli mihrap nişi, iki yandan, yarısı gömülü, dilimli birer sütunla çerçevelenmiştir. (Fot. 21) Üzerleri diğer destekler gibi boyalı olan sütuncelerin başlıkları da kenger yapraklarından oluşmaktadır. Ana niş kemeri üzerinde kalemişi olarak işlenmiş

Fot. 17 -
Ödemiş Ulu Cami, harim.

Fot. 18 -
Ödemiş Ulu Cami, harim.

Fot. 19 -
Ödemiş Ulu Cami, ahşap
sütun başlığı.

bitkisel süslemeli bir pano, tepeliğin merkezinde ayna perspektifiyle yazılmış bir besmele panosu ve bunu çevreleyen yine kenger yapraklarının işlendiği kalemişi bitkisel bir tepelik yer almaktadır. Yakın tarihli bir boyamanın ürünü olan ana niş içindeki kalemişi perde motifinin bir özelliği yoktur.

Mihrabın yaklaşık üç metre batısında yer alan ahşap mimberin dekoratif kemerli giriş açıklığının kemer köşeliklerinde ve tepeliğinde stilize yapraklardan oluşan kalemişi bir süsleme yer almaktadır. (Fot. 22) Yakın tarihli olduğu anlaşılan bu süslemenin bir özelliği yoktur. Benzer bir bitkisel süsleme minberin köşk kısmı kemerinin köşeliklerine de işlenmiştir. Minberin iki yan aynalıkları çakma çıtalarla oluşturulan dikey ve yatay kartuşlarla hareketlendirilmiş, merdiven korkulukları ajur tekniğiyle oluşturulmuş bitkisel bir süslemeye doldurulmuştur.

Ödemiş Ulu Cami’de görülen, ahşap destekler tarafından taşınan ahşap tavan uygulaması Anadolu’da en antikal örneklerini Selçuklu ve Beylikler dönemlerinde vermiştir.⁸ Sivrihisar Ulu Cami (1231-32)⁹, Afyon Ulu Cami (1273)¹⁰ ve Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1297-99)¹¹ bu dönem örneklerinden bazılarıdır. Bu tür yapıların tümünde, plan şemalarındaki küçük farklılıklar ayrı tutulursa, taş duvarların çevrelediği harim ahşap destekler tarafından taşınan ahşap bir tavanla örtülüdür. Osmanlı döneminde, özellikle İzmir ve çevresindeki bazı camilerde, mihrap önü mekanı ya da orta sahinin bir bölümünün ahşap iskeletli bir kubbe ile örtülü olduğu örnekler de vardır. Ortada bir kubbe, yanlarda düz tavan şeklindeki örtü sistemine sahip 1814 tarihli Mordoğan Kösedere Köyü Camii¹² ve 1823-24 tarihli Karaburun Eğlenhoca Camii¹³ bu tipin ilginç iki örneği sayılabilir. Kemalpaşa, Yukarı Kızılca Köyü Halil Ağa Camii’nde (1893-94)¹⁴ harim, mihrap önü mekanını örten bir büyük kubbe ve bu kubbeyi üç yönden çevreleyen, üçerden toplam dokuz kubbe ile genişletilmiştir. Kubbelerin tamamı ahşap iskeletli olan bu yapı, Osmanlı dönemi mimarisinde örneklerini gördüğümüz *merkezî planlı cami* şemasının taşrada uygulanmış güzel bir örneğidir.¹⁵

Ödemiş Ulu Cami’de uygulanan şemaya yakından benzeyen bir örnek, Ödemiş’te çarşı içindeki Gürcüzâde Camii’dir (1254/1838).¹⁶ Bu örnekte, doğu ve batı cephelerinin

8 Beylikler dönemi mimarisi ile ilgili genel bir değerlendirme için bk. Kuran. 1972, 183; Öney, 1989.

9 Kuran, 1972, 183.

10 Kuran, 1972, 183.

11 Kuran, 1972, 183.

12 Gürbıyık, 2010, 53.

13 Gürbıyık, 2010, 64.

14 Ünal, 1994, 225.

15 Yapıyla ilgili ayrıntılı bilgi ve bu tipin Anadolu’daki uygulamaları hakkında geniş bir değerlendirme için bk. Ünal, 1994, 211-225.

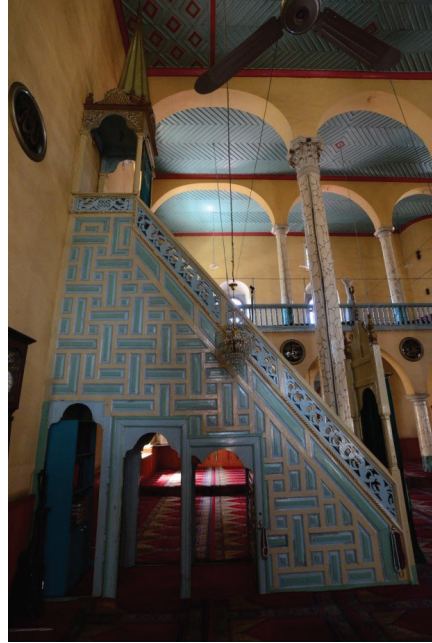
16 B. G. Yavuz yapının Gürcüzâde Hacı Salih tarafından Ulu Cami ile aynı yüzyılda yapılmış

Fot. 20 - Ödemiş Ulu Cami, ahşap tavan.

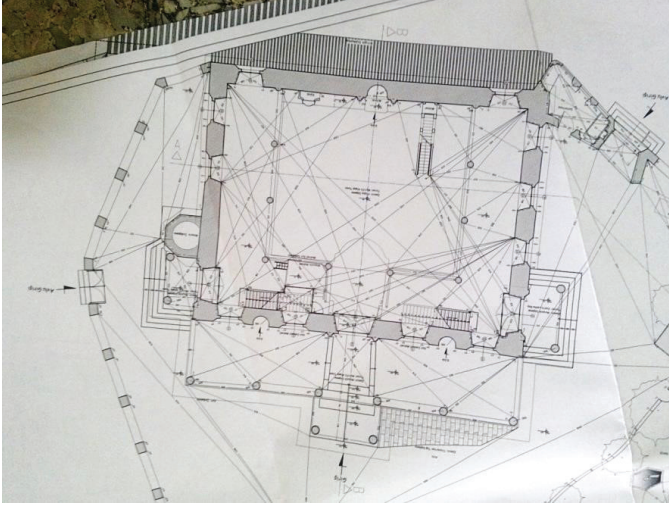

Fot. 21 - Ödemiş Ulu Cami, mihrap.

Fot. 22 - Ödemiş Ulu Cami, mimber.

kuzey ucuna ve kuzey cephenin ortasına yerleştirilen giriş açıklıkları, son cemaat yeri uygulaması ve harimin düzeni küçük farklılıklarla Ulu Cami'ye benzemektedir. Ulu Cami'de, son cemaat yerinin, iki yandaki giriş açıklıklarını da içine alacak şekilde "U" biçiminde uzatıldığı görülmektedir. Gürcüzâde Camii'nde (Şek. 2) iki yandaki girişlerin üzeri bağımsız olarak, iki sütun ve duvar tarafından taşınan düz ahşap bir örtüyle çözümlenmiştir. Harim düzeninin Ulu Cami'den en büyük farkı, mihrap önünde ahşap desteklerle ayrılan kare alanın iki yanında mihrap duvarına dik sahnalara yer verilmemiş olmasıdır.

Şek. 2 - Ödemiş Gürcüzâde Camii, plan. (İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi)

Yapıda bir inşa kitabesi yoktur. Çeşitli yayınlarda yapının inşa tarihiyle ilgili çelişkili bilgiler mevcuttur. Ödemiş ve çevresinin tarihi konusunda çalışmalar yapan B. G. Yavuz, "Büyük Cami" olarak da bilinen yapının 1702'de Yeniköylü Bıçakcızâde Hacı Mustafa Ağa tarafından inşa ettirildiğini belirtmekte ancak herhangi bir kaynak göstermemektedir.¹⁷

Ödemiş tarihi ile ilgili ilk çalışmaları yapanlardan biri olan öğretmen Halil Dural yapıyla ilgili çeşitli bilgiler vermektedir¹⁸: 1665 yılında, Tire'li *Kabasakal oğlu*

olabileceğini belirtmektedir. (Yavuz, 1998, 60) Kuzey cephe önündeki avluda yer alan şadırvanın kitabesinden yapının 1254/1838 yılında *Hacı Hafız Gürcüzâde* tarafından inşa ettirildiği anlaşılmaktadır.

17 Yavuz, 1998, 60.

18 Dural, 2004, 181, 183.

Mehmed Ağa tarafından küçük bir mescid olarak inşa edildiğini, halk tarafından “Bani Camii” adıyla anıldığını, 1804 tarihinde *Bıçakçızade Hacı Mustafa* ve 1856’da *Kantaracı Mustafa Oğlu Hacı Hüseyin* adlı hayırseverler tarafından onarıldığını belirtmektedir. Halil Dural, Büyük Cami’nin yandığı tarihi 1871 olarak vermektedir. Ancak caminin onarım kitabesinde belirtilen tarih 1272/1856’dır. 1856 yılını caminin onarım tarihi olarak kabul edersek, büyük yangının bu tarihten önce olması gerekir. Araştırmacının 1856 tarihli onarımı gerçekleştirdiğini söylediği *Kantaracı Mustafa Oğlu Hacı Hüseyin* adına düzenlenmiş bir kitabe bugün mevcut değildir.

H. Örcün Barışta kuş evleri ile ilgili makalesinde kaynak belirtmeksizin yapıyı 1850 yılına tarihlemektedir.¹⁹

Doğu cephesi üzerinde yer alan ve sonradan pencereye dönüştürülmüş giriş açıklığının üzerinde ve batı cephenin güney köşesinde, saçak altında olmak üzere toplam iki kitabe mevcuttur. Batı cephedeki kitabe üzerinde “*Maaşallah, Bismillahirrahmanirrahim*” yazısı dikkati çekmektedir. Doğu girişi üzerindeki Arap harfleriyle yazılmış kitabenin Latin harfleriyle metni şöyledir:

**“*Bab-ı şarka kanat takdı Tekelizâde Hacı Hasan,
Ba’del ehrak tamir itti damadı Süleyman. 23 n (Ramazan) 1272*”**

Bu kitabeden, yapının doğu cephesi üzerinde yer alan kapıya *Tekelizade Hacı Hasan*’ın kapı kanatları (?) taktığı ve damadı *Süleyman*’ın yangından sonra **28 Mayıs 1856** tarihinde, kapsamı belli olmayan bir onarım gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Bu onarımın yapının bütünü mü kapsadığı yoksa doğu kapısıyla sınırlı mı kaldığı tam olarak anlaşılamamaktadır.

Yapıda, 1665 yılında inşa edildiği öne sürülen ilk dönemden günümüze gelen her hangi bir iz mevcut değildir. Bugünkü yapı, mimari özellikleri açısından 19. yüzyıl yapılarında rastlanan mimari ve süsleme özellikleriyle örtüşmektedir. Dolayısıyla, bugünkü şeklini, doğu kapısı üzerindeki kitabede yer alan 1856 yılında yapılan onarımlar sırasında almış olmalıdır.

Cami avlusunun kuzeyinde, sonradan yapılan çeşmelerin bulunduğu bölümdeki mermer levha üzerine Latin harfleriyle yazılmış Türkçe kitabede, bu bölümün Kiraz-Karaman Köyü’nden *Hacı Osman* tarafından yaptırıldığı, caminin avlusundaki duvar seramiklerinin Kiraz-Yağlar Köyü’nden Şükrü Bey tarafından değiştirildiği yazmaktadır.²⁰

19 Barışta, 2009, 51.

20 Yakın zamanda yapıldığı anlaşılan duvar üzerindeki söz konusu seramiklerin herhangi bir özelliği yoktur.

KAYNAKÇA

- Armağan, A. M. (2011), *Osmanlı Belgelerinde Ödemiş, Ödemiş*.
- Barışta, H. Ö. (2009), İzmir'den Kuş Evleri, *XI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu [17-19 Ekim 2007, İzmir] Bildirileri*, İzmir.
- Dural, H. (2004), *Ödemiş Tarihi*, (Yay. Haz. Sabri Yetkin), İzmir: Ödemiş Belediyesi Kültür Yayınları.
- Gürbıyık, C. (2010), *Karaburun Yarımadası'nda Türk Mimarisi*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- İbn-i Battûta [2004], Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi C.I*, A. Sait Aykut (Çev.), İstanbul: YKY.
- Kamer, M. (3514), Ödemiş Büyük Cami ve Kitabeleri, <http://www.tarihistan.org/yazarlar/mehmet-kamer/odemis-buyuk-camii-ve-kitabeleri/3514/>.
- Kiel, M. (2001), Batı Anadolu'da Eski bir Türk Kültür Merkezi, *Birgi. Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları*, (Yay. Haz. R. H. Ünal), Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Kuran, A. (1972), Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi, *Malazgirt Armağanı*, 179-181. Ankara.
- Öney, G. (1989), *Beylikler Devri Sanatı - XIV-XV. Yüzyıl (1300-1453)*, Ankara.
- Tül, Ş. (2014), *Artemis Yolu Üstünde İlk Çağ Kenti Hypaipa*, Ödemiş.
- Ünal, R. H. (1994), Yukarı Kızılca Köyü Halil Ağa Camii, *Sanat Tarihi Dergisi VII*, 211-225, İzmir: Ege Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yavuz, B. G. (1998), *Ödemiş'in Tarihi*, Ödemiş.
- Yavuz, B. G. (2005), *Birgi. Coğrafyası, Halk Bilgisi, Tarihçesi, Tarihi Yerleri*, İzmir.